

2.

Hemmets universitet

Hushållsskola och medborgarfostran

Genom flickbokens historia utgör det husliga arbetets glädje och vedermodor ett återkommande motiv. Vikten av att bli en god husmor inpräntades i 1800-talets rådgivningslitteratur för unga kvinnor och flickbokens många beskrivningar av hemarbete utgör både ett arv från denna litteratur och en protest mot densamma.¹⁷⁸ Megs misslyckade gelékokning i Louisa M. Alcotts *Good Wives* (1869, sv. 1872) och Annes kaka som kryddats med liniment i Lucy Maud Montgomerys *Anne of Green Gables* (1908, sv. 1909) utgör två av de mer välkända och humoristiska skildringarna av hushållsarbete, men genren är fylld av flickor som städar, syr, lagar mat och rensar trädgårdsland. I Laura Fitinghoffs *I fjälluft. Tidsbild från seklets midt* (1899) formulerar den konservative fadern en veritabel lovsång till hemarbets rikedom och variation:

”Hemmets vård” skulle [...] kunna beröra så många ämnen att det kunde sysselsätta ett helt kvinligt universitet. Jag tänker mig, att det då skulle omfatta allt på det praktiska området: djurens skötsel, kokkärls och andra husgerådsartiklars behandling, till beredning af sund föda af högsta näringshalt, tillverkande af beklädnadspersedlar, hälsolära, barnavård m.m. Komma vi så till det estetiska och intellektuella området, så ha vi främst musik, astronomi, geologi, botanik och litteraturhistoria – ¹⁷⁹

Texten framställer husliga sysslor som ett kvalificerat kunskapsområde som både förutsätter och ger lärdom. Det lantliga hemmet beskrivs som

en läroanstalt där flickor kan inhämta kunskaper av en sådan bredd och dignitet att de skulle kunna fylla ett universitet.

I fjälluft utspelas i mitten av 1800-talet och skildrar därmed ett vägskäl i den husliga undervisningens historia. Vid denna tid inleddes i Sverige en professionalisering av husmoderns sysslor som successivt växte sig starkare under seklet. Högre krav började ställas på husmoderns förmåga att såväl laga mat i enlighet med näringsfysiologins senaste rön som att sköta hushållet på ett hygieniskt och ekonomiskt vis.¹⁸⁰ Denna kunskap var inte längre endast något som i huvudsak överfördes mellan olika kvinnogenerationer i hemmen. Diskussioner började nu föras om statliga utbildningsinitiativ inom hushållsområdet. Till skillnad från familjefadern i Fitinghoffs roman ansåg många samtida debattörer att hemmet inte längre var kapabelt att ge flickorna de nödvändiga kunskaper.¹⁸¹ Bland dem som uttryckte en oro över unga kvinnors bristande kännedom om och håg för hushållsarbete fanns flera flickboks författare. Gerda Meyerson konstaterade i ett inlägg från 1896:

Flickorna i våra dagar visa i allmänhet icke stor lust för husliga sysslor. De bildade unga kvinnorna välja, då de slutat skolan, hellre sin verksamhet utåt än i hemmet, arbetarbefolkningens döttrar taga hellre plats på fabriken än de tjäna i familjer och om de sedan gifta sig, äro de flesta alldeles okunniga i konsten att sköta ett hushåll.¹⁸²

Flickors friare liv och nya arbetsmöjligheter lockade både arbetar- och borgardöttrar bort från traditionella hushållssysslor. Avsaknaden av husliga färdigheter kunde enligt Meyerson få konsekvenser för såväl hemmets ekonomi som moralen.¹⁸³ Även Helena Nyblom underströk vikten av hushållsarbetet och invände mot att det inte fick den aktning det förtjänade. I "Embedet at være Husmoder" (1887) kritiserade hon samtidens tendens att uttrycka sig ringaktande om kvinnans husliga uppgifter. Nyblom lyfte fram husmoderskapets betydelse genom att sysslan beskrevs som ett ämbete, som krävde praktisk övning, teoretisk kunskap och färdigheter i arbetsledning. Husmodern var inte bara en "Kokkepige" utan en "styrende Regentinde i en Stat i Staten".¹⁸⁴

Skildringar av hushållsarbete återfinns i svenska flickböcker genom

hela undersökningsperioden. I exempelvis Wendela Hebbes *Brudarne* och Fitinghoffs *I fjälluft* beskrivs de vardagliga sysslorna i en prästgård, medan Ulla Linder i *Flickorna på Rosenholm. En berättelse för unga flickor* (1920) berättar om Malla som just avslutat en skolkökskurs och är "så ivrig att få underhålla och uppöva de konstgrepp hon fått lära sig".¹⁸⁵ Tematiken är som mest framträdande i flickböcker om unga kvinnor som skickas hemifrån för att lära hushåll, antingen som inneboende hos bekanta eller i en hushållsskola. I dessa texter sker undervisningen i hushållsgöromål i organiserad form och får en central funktion i berättelsen. Ett tidigt exempel återfinns i Fredrika Ehrenborgs *Prostinnans flickskola. Utdrag ur ett större arbete* från 1844 som inte uttryckligen är skriven för unga, men som i likhet med andra samtida familjeromaner sannolikt har lästs av en blandad målgrupp.¹⁸⁶ Den är intressant i sammanhanget då den närmast utgör en fiktionaliserad instruktionsbok för personer som vill starta likartade skolprojekt.

Övriga berättelser som fokuserar på hushållsundervisning är publicerade från sekelskiftet 1900 och framåt, och är mer entydigt riktade till flickor. Hedda Andersons *Stadsflickor på landet* (1899) delar blandningen av fiktion och praktisk undervisning med Ehrenborgs berättelse, men fungerar snarare som en hushållsbok för unga kvinnor. De instruktiva partierna ger de två texterna en dubbel funktion liknande Strussenfelts *Flickskolan på landet* genom att de både gestaltar flickors utbildning och i olika utsträckning fungerar som en lärobok för läsaren. Under 1900-talets första decennier blir de praktiska belärande inslagen mindre framträdande, men hushållsundervisning som motiv finns kvar. Elna Wides *Kamraterna på Forsbro. Verklighetsskildringar om och för unga flickor* (1907) följer en grupp flickor under ett år i hushållsskola och hur deras liv som vuxna utvecklar sig; bland annat startar en av eleverna en egen hushållsskola. En läroperiod i ett främmande hushåll förekommer också i flera svenska långserieböcker för flickor, såsom i *Ungdomen på Hällesund. Gamla och nya bekanta. Berättelse för unga flickor* (1919) i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters serie om Barbro Berting och *Hannas dagbok eller Mera om Blomkullakusinerna. En bok för flickor* från 1921 i Hedvig Svedenborgs Blomkulla-böcker.¹⁸⁷

Flickböcker om hushållsskolor tycks utgöra ett specifikt svenskt,

eller möjligen nordiskt, inslag i genren.¹⁸⁸ Likartad hushållsundervisning förekom i flera regioner med en stark flickbokstradition, såsom Storbritannien, Tyskland och Nordamerika.¹⁸⁹ I den förhållandevis omfattande internationella forskningen om flickskoleberättelser har dock hushållsskolan som litterärt fenomen fått lite uppmärksamhet.¹⁹⁰ I vilken mån avsaknaden av undersökningar beror på att tidigare forskare har fokuserat på andra frågor eller på att hushållsskolor är mindre vanligt förekommande i dessa länders flickböcker är vanskligt att fastställa utan en systematisk genomgång av periodens texter. Det är dock tydligt att såväl flickboksforskningen som många av klassikerna inom genren har inriktat sig på andra skolformer, huvudsakligen internatskolor och flickpensioner eller collegestudier.¹⁹¹ Även denna typ av texter kan innehålla beskrivningar av hushållsgöromål eller undervisning i handarbete, men sysslorna får en mindre framträdande roll i berättelsen och protagonistens framtidsplaner. Gunilla Lindgren konstaterar i sin studie av amerikanska collegeromaner: "Practical domestic instruction has no place in college fiction."¹⁹² I de svenska flickböckerna om att lära hushåll står tvärtom det praktiska arbetet i centrum och teoretiska studier får en mer perifer roll. Det skapar en annorlunda bild av vad som betraktas som väsentligt i flickors utbildning och vilken plats i samhället de unga kvinnorna förväntades inta som vuxna. Vilken funktion ges då hushållsarbete i flickböckernas framställning av flickors uppfostran och mognad? Och hur konstrueras olika klasstillhörigheter och föreställda medborgarskap i relation till arbetet?

Professionaliseringen av husmodern

Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet kom husmodern att ingå i en metaforik runt ett kvinnligt medborgarskap, vanligen som komplement till ett manligt medborgarbegrepp. Det framfördes till och med förslag om att unga kvinnor skulle genomgå obligatorisk husmodersutbildning som en form av kvinnlig värnplikt. Den var tänkt att fungera som en motsvarighet till männens allmänna militära värnplikt som infördes 1901 och fram till 1922 utgjorde ett villkor för manlig rösträtt.¹⁹³ Som många forskare påpekat har den ideala medborgaren ur ett historiskt

perspektiv vanligen motsvarats av en vit, vuxen, oberoende man från de övre samhällsgrupperna, trots medborgarskapets till synes könsneutrala innebörd. Mannens sammankoppling med offentlighet och politik har inneburit att medborgarskapet i både teori och praktik har exkluderat kvinnliga erfarenheter, verksamhetsområden och intressen.¹⁹⁴ I kvinnors strävan efter utvidgade rättigheter har följaktligen just en kamp för att kontrollera och omformulera gränsen mellan en manlig offentlighet och en kvinnlig privatsfär varit central.¹⁹⁵ Under undersökningsperioden blev husmodern och hennes arbetsområde fokus för en dylik gränskamp, som både möjliggjorde inkludering och drog upp nya skiljelinjer för exkludering. Även i kampen för kvinnlig rösträtt användes husmodern för att beskriva kvinnans centrala roll i samhällsbygget. Husmoderns verksamhetskrets vidgades till att omfatta såväl lokalsamhället som nationen, medan hemmet användes som metafor för staten.¹⁹⁶ Det var ett tankesätt som utgick från en traditionell könsarbetsdelning, men som omdefinierade inom vilka samhällsområden kvinnan förväntades vara aktiv.

Det ökade intresset för husmoderns verksamhet innebar på samma gång en kritik av hur kvinnor skötte sina hem och en statushöjning för deras arbete. Runt sekelskiftet 1900 förespråkades en rad utbildningsinitiativ för att förbättra kvinnornas husliga kompetens. Det var åtgärder som riktade sig till både flickor och husmödrar från olika klasser.¹⁹⁷ Flickskolor i Stockholm och Göteborg startade undervisning i huslig ekonomi under 1880-talet och under samma decennium började flera folkskolor i Stockholm kombinera matservering till de fattigaste barnen med lektioner i matlagning för de äldre flickorna.¹⁹⁸ År 1892 beviljade riksdagen för första gången anslag till undervisning i husligt arbete, vilket upprepades 1906 då bland annat landets folkhögskolor tilldelades medel för att lära ut huslig ekonomi.¹⁹⁹ Införandet av undervisning i hushållsgöromål förutsatte dessutom en stor mängd hushållslärare, vilket skapade nya arbetsmöjligheter för kvinnor. I denna roll bemyndigades de som experter på området efter genomgången utbildning.²⁰⁰ Enligt Berit Larsson motiverades de olika utbildningsinitiativen av sociala och ekonomiska hänsyn: "En familjs ekonomiska välbefinnande ansågs beroende av hustruns förmåga att på ett tidsenligt sätt sköta hemmet rationellt,

och duktiga husmödrar blev nationalekonomiskt intressanta.²⁰¹ Genom större kunskap om hushållning, näringslära och livsmedelshygien skulle kvinnorna bidra till förbättrad folkhälsa och ekonomi.²⁰² Undervisningen hade samtidigt ett tydligt moraliskt inslag. Likaväl som husmodern tillerkändes en viktig uppgift för samhällsekonomin i stort, fick hon stå till svars för hemmens ekonomiska och moraliska förfall.²⁰³

Flickböckerna om att lära hushåll har ett snävare fokus än samtidens olika utbildningssatsningar. De inriktar sig enbart på utbildning av flickor och ogifta kvinnor, vilket sannolikt kan förklaras med att det är dessa som utgör berättelsernas målgrupp. Undervisningen i de svenska flickböckerna äger vanligen rum i privata, familjeliknande förhållanden och i hemmiljö, från huvudpersonen i *Hannas dagbok* som lär hushåll hos en släkting till de femton flickor som inryms i "tant Erikas" hem i *Kamraterna på Forsbro*. Beverly Lyon Clark menar att detta är karakteristiskt för 1700- och 1800-talens litterära flickskoleskildringar, som till skillnad från berättelser om pojkskolor inte utspelar sig i en offentlig miljö eller förbereder eleverna för ett liv utanför hemmet.²⁰⁴ I synnerhet *Stadsflickor på landet* och *Ungdomen på Hällesund* framställer skolan som en idyllisk och hemtrevlig miljö. Den explicita utbildningen rör hushållsgöromål, men flickorna får genom inkluderingen i familjerna också lära sig de idealvärden som under 1800-talet associerades med medelklasshemmet. Trots detta är inte målet med undervisningen nödvändigtvis att eleverna ska återbördas till hemmen. Till skillnad från internatskolorna i de texter som Clark diskuterar förbereder hushållsskolorna flickorna för arbete både i och utanför privatsfären.

De huvudansvariga för hushållsutbildningarna är i samtliga texter kvinnor, även om exempelvis familjefadern i *Stadsflickor på landet* deltar genom att lära ut bokföring till eleverna.²⁰⁵ Mavis Reimer menar att L. T. Meades välkända skolberättelser struktureras runt en motsättning mellan "a society administered by men and a society headed by women".²⁰⁶ I de svenska flickböckerna finns inte samma motsättning. Hushållsskolan utgör snarare ett komplement till det mansdominerade samhället, där kvinnorna ska bidra med utgångspunkt i sina specifika färdigheter. De kvinnliga lärarna inom hushållsskolorna understryker kvinnornas expertis på området och att de förmår inta en ledarroll. Sär-

skilt i Wides roman framhålls att hushållsskolans elever förväntas såväl kunna utföra samtliga hushållssysslor som "kunna undervisa och bedöma sina tjänarinnor".²⁰⁷ Den kvinnocentrerade tillvaron möjliggör liksom i Strussenfelts *Flickskolan på landet* gestaltningen av förebildliga, kvinnliga auktoritetsfigurer.

Skolornas kvinnogemenskap har emellertid gränser och inkluderar huvudsakligen de övre klasserna. Medan de brittiska skolberättelserna vanligen utspelas på internatskolor och därmed i en exklusiv över- eller medelklassmiljö,²⁰⁸ finns förvisso i de svenska flickböckerna om hushållsskolor en större närvaro av de lägre klasserna. Texterna utgår dock från de övre klassernas perspektiv, i och med att de till största delen handlar om medel- och överklassens anordnande av utbildning för torpar- och statarflickor eller om stadsflickor från de högre klasserna som själva skickas att lära hushåll. I prostinnans skola i Ehrenborgs berättelse och Gerdas hushållsskola i *Kamraterna på Forsbro* undervisas de lägre klasserna och uppbyggnaden av skolverksamheten fokuseras. Berättelserna utgår från lärarnas perspektiv och statar- och torparflickorna framstår som en anonym grupp. De texter som skildrar skolor för de övre klasserna, tar i stället sin utgångspunkt i elevkollektiven. Eleverna, och i viss mån lärarna, är individualiserade och fokaliserade. Det är deras personliga utveckling som står i centrum.

Berit Halling, som undersökt hemkunskapsämnets utveckling i folkskola och flickskola runt sekelskiftet 1900, menar att den husliga utbildningen diskuterades på skilda sätt beroende på vilken klass som var målgruppen. Förbättrade hushållskunskaper i arbetarklassen beskrivs som del av en social reformverksamhet. Den ansågs kunna leda till bland annat minskad fattigdom och bättre folkhälsa. I relation till medelklassen framhävdes i stället pedagogiska vinster, då hushållsundervisning tänktes kunna sammanlänka teori och praktik på ett positivt sätt. Undervisningen för denna grupp avsåg också att höja hushållsarbetets status, fungera demokratiserande och synliggöra att sysslorna krävde mångsidiga kunskaper.²⁰⁹ En liknande tendens kan anas i de här analyserade flickböckerna, även om demokratiseringsaspekten inte är särskilt framträdande i någon av dem. Genom mötet över klassgränserna sker visserligen ett närmande och en ökad likhet mellan samhällsgrupperna.

Gerda i Wides roman klär sig exempelvis som statarkvinnorna i hemvävda kläder, medan de anammar de övre klassernas livs- och klädstil med hatt och parasoll. Någon mer omfattande ekonomisk eller politisk utjämning tycks det emellertid inte vara fråga om. Däremot betonar berättelserna om medel- och överklassflickor hur eleverna får en ny kunskap om och uppskattning för hemmets sysslor. Avslutningskapitlet i *Stadsflickor på landet* beskriver hur de tidigare eleverna tack vare hushållsskolan blivit duktiga och flitiga. En av dem poängterar att hon "ej kan vara nog tacksam öfver att hon fått lära sig hur det går till på landet".²¹⁰

När utbildningen riktas mot de lägre klasserna ligger fokus, som i Hallings material, på att åtgärda sociala missförhållanden. I *Prostinnans flickskola* från 1840-talet har idén om hushållsundervisning uppstått efter att en lärd gäst klagat över "allmogens, som det syntes, tilltagande osnygghet, och deras qvinnors oduglighet att hålla sina hus i anständigt skick; hvarvid männernas fylleri, med deras uppkommande otrefnad och fattigdom, icke förglömmes".²¹¹ Liksom ofta i den samtida debatten framställs de fattigas situation som ett moraliskt problem, då kvinnornas bristande hushållskunskaper verkar leda till att männen går på krogen och slösar bort deras pengar.²¹² Hushållsskolorna blir lösningen och texterna gestaltar hur undervisningen leder till en reformering av bygden. Reformsträvandena i *Kamraterna på Forsbro* som utspelas i slutet av 1800-talet har inte en lika moraliserande utgångspunkt, utan statarnas missförhållanden förklaras utifrån en avsaknad av kunskap och utbildning, som i beskrivningen av deras mathållning:

Hvilken dålig och vårdslös matlagning förekom ej i allmänhet i statarehemmen på landet. Endast det allra enklaste, tillagadt på allra enklaste sätt utan begrepp om näringsvärde eller hopsättning. [...] Nu var det bara sill, potatis, fläsk och pannkaka i ett evigt kretslopp och så det usla kaffet många gånger om dagen att falskeligen förgylla upp det hela med. Klena och bleka blefvo också barnen, och det berodde väl mest därpå, att mödrarna ej hade minsta begrepp om hvad som var nyttigt och närande.²¹³

Kritiken av det bristande näringsinnehållet ger uttryck för det nya synsättet på kosthållning. I Wides roman leder iakttagelsen till att Gerda

anmäler sig till en av ”de nybildade kurserna i huslig ekonomi”, vars kursinnehåll hon sedan anpassar för undervisningen i sin egen hushållsskola för statarflickor.²¹⁴ Det är symptomatiskt för dessa berättelser att det är överklassflickan Gerda som förmår reflektera runt orsakerna till och åtgärda statarnas problem. Oavsett vilken grupp undervisningen är riktad mot, är det flickorna och kvinnorna från de övre klasserna som intar en subjektstatus i texterna och flera av dem växer in i en roll som mer aktiva samhällsmedborgare. Statar- och torparflickorna utgör som bäst hjälpare i denna process, men de kan även som i Ehrenborgs och Wides texter utgöra de välgörenhetsobjekt som möjliggör att över- och medelklassens kvinnor kan inta en vidgad samhällsroll.

Professionaliseringen av hemarbetet under 1800-talet fick enligt Yvonne Hirdman ett större genomslag än tidigare reformsatser på mat- och hushållsområdet eftersom den förenade intressegrupper med vitt skilda mål:

Det var ett sätt att länka kvinnoemancipationen in på ”rätt” väg, det var ett sätt för kvinnor ur de högre samhällsskikten att skaffa sig utbildning och utkomst, det var ett sätt för reformister av olika politisk färg att avvärja den proletära revolutionen, det var ett sätt för arbetarkvinnorna att uthärda tillvaron, det var ett sätt för arbetarna att erhålla kompensation för *sin* hårda tillvaro.²¹⁵

Huslig bildning kunde således ha både konservativa och emancipatoriska inslag ur ett köns- och klassperspektiv.²¹⁶ I berättelserna om hushållsskolor synliggörs att undervisning om hushållsgöromål var relevant för flickor från skilda sociala grupper och kunde fungera bemyndigande. Texterna skildrar ofta möten över klassgränserna och kan gestalta olika former av bildningsresor, men i den mån de skildrar uppåt- eller nedåtgående klassresor tar de sin utgångspunkt i medel- eller överklassen.²¹⁷ Det blir därmed dessa kvinnors möjligheter till mognad, utveckling och vidgade medborgerliga rättigheter som utgör fokus i berättelserna.

Ett friskt arbetsliv

Medel- och överklassflickornas vistelse i hushållsskolan sammankopplas med såväl moralisk fostran som frigörelse. Hushållsarbetet framhölls emellanåt som välgörande i sig för flickor. I Fitinghoffs *I fjälluft* föreslår fadern att den yngsta dottern ska sysselsättas "flitigt med hushållsförrättningar – lill' barnets tankar och fantasier komma på så sätt i lämpligaste jämnvigt".²¹⁸ Även i berättelserna om hushållsskolor avser skolvistelsen vanligtvis att råda bot på någon form av brist hos de unga kvinnorna. Kuylenstierna-Wensters *Ungdomen på Hällesund* beskriver hur den bångstyriga pojkflickan Tordis genom skolan ska "formas till ett eller annat", medan anhöriga menar att det "icke skulle bli någon reda med Barbro förrän hon finge händerna fulla med husliga sysslor".²¹⁹ Barbro har alltid varit drömsk, opraktisk och slarvig, men det är i lika hög grad hennes depression orsakad av en uppslagen förlovning och mormoderns död som hushållsskolan förväntas komma till rätta med. Bristande husliga förmågor och en dyster rastlöshet gör likaså att Ella i *Kamraterna på Forsbro* skickas till en hushållsskola. Trots att skolvistelsen är påtvingad känner hon "rymden vidga sig" under resan bort från hemmets ensamma och instängda tillvaro.²²⁰ För Ella, Barbro och majoriteten av de övriga flickorna blir skoltiden på olika sätt en välgörande vändpunkt i livet och arbetet blir avgörande för denna mognadsprocess. Undervisningen i hushållsgöromål lär eleverna att uppskatta "ett riktigt friskt arbetsliv".²²¹

Förhållandet mellan hem och skola är centralt i flickskoleböcker. I början av berättelserna befinner sig protagonisten inte sällan i ett spänningsfyllt förhållande till omgivningens normsystem. Skolvistelsen kan innebära en korrigeringsprocess då flickan i skolan lär sig bejaka hemmets normer eller vara del av en frigörelseprocess genom att flickans ståndpunkter bekräffas av skolvärlden.²²² De unga kvinnornas oförmåga att leva upp till omgivningens krav och önskemål anges i flera av de analyserade texterna som en viktig anledning till att de sätts i hushållsskola. *Kamraterna på Forsbro* beskriver hur Ella efter examen från elementarläroverket och konfirmation förväntas vara "färdig" av familjen.²²³ I såväl hushåll som sällskapsliv visar hon dock sina bristande färdigheter och hon vantrivs:

Saken var nu den, att Ella gick i en ständig inre jäsningsprocess och ej riktigt kunde finna sig till rätta i sitt nuvarande lif. Under skoltiden hade hon känt sig lycklig och nöjd; studierna hade helt upptagit hennes tankar och det glada kamratlivet gifvit färg och intresse åt det hela. Nu var det, som om allt tagits ifrån henne. Intet mål att arbeta för och inga uppgifter att lösa, bara fordringar på alla möjliga små och futtiga göromål.²²⁴

”Jäsningsprocessen” understryker Ellas frustration, men betonar också att hon är i tillblivelse och behöver mer tid för att bli just färdig eller vuxen. Hon saknar ett sammanhang där hon känner sig hemma, intellektuell stimulans och ett mål som upplevs som meningsfullt. Om Ella framställs som håglös sprudlar i stället Tordis i *Ungdomen på Hällesund* av ofokuserad energi: ”Det är liksom för mycket liv i allting, till och med i de röda hårflätorna, vilka slänga hit och dit vid hennes obalanserade rörelser.”²²⁵ Varken Ella eller Tordis lever upp till omgivningens föreställningar om hur en flicka i deras ålder och samhällsställning ska uppföra sig. De befinner sig ur fas och har inte klarat eller velat att ta nästa steg i ett normativt levnadslopp. Perioden i hushållsskola blir såväl ett andrum från som en förberedelse för vuxenlivets krav. Hushållsarbetet blir en övning i de ansvarsområden de unga kvinnorna förväntas ägna sig åt i sitt hem eller yrke, men sysslorna bringar dem på samma gång en mognad och riktning i livet. Det senare anges som föreståndarinnans främsta mål med hushållsskolan i Forsbro: ”att af små tanklösa, bortskämda flickungar bilda tänkande och dugliga människor”.²²⁶ Utbildningen har en disciplinerande funktion och stakar ut en väg mellan barndom och vuxenhet. Trots hushållsarbetets könade karaktär är målet dock inte i första hand en specifik kvinnlig identitet utan att bli en reflekterande, nyttig individ.

Genom beskrivningen av orsaken till flickornas brister eller anpassningssvårigheter görs en analys av unga kvinnors situation i det samtida samhället. I de diskuterade flickböckerna lokaliseras felen huvudsakligen i de unga kvinnorna karaktär, i deras uppfostran eller en förändrad tidsanda. Frånvarande eller oansvariga mödrar är en vanlig orsak till bristande huslighet. I *Stadsflickor på landet* har moderns död inneburit att Cecilia och hennes syster aldrig fått de erforderliga hushållskunskaper

perna, medan Tordis vildhet i Kuylenstierna-Wensters roman förklaras med att "[m]ammas huvudvärk och mammas sällskapsliv" inneburit att hon för det mesta fått rå om sig själv.²²⁷ Den döda eller svaga modern är ett ofta förekommande motiv. I dessa och andra texter inom genren används motivet för att på samma gång understryka hur central en ansvarstagande mor är för flickors fostran och indirekt etablera normer för hur en god mor ska vara.²²⁸ Brister i såväl uppfostran som flickors karaktärer poängteras också genom bortklemade och ytliga unga kvinnor, vilka är vanligt förekommande bland hushållsskolornas elever. Hulda i *Stadsflickor på landet*, Amelie i *Kamraterna på Forsbro* och Karin i *Ungdomen på Hällesund* utgör alla exempel på denna karaktärstyp. De kännetecknas av en ovilja att arbeta och en oförmåga att ta hand om sig själva. Karin passas till exempel upp av alla i hemmet och är "inte van att hjälpa mig själv".²²⁹ De bortskämda flickorna utgör det tydligaste exemplet på att behovet av hushållsundervisning är en konsekvens av en ny eras krav och en livsstilsförändring, där i synnerhet stadsbor blivit främmande för hushållsgöromål. Dessa flickor är inte bara ur fas med en åldersbestämd social position utan även med sin samtid.

Kvinnors ökade möjligheter till utbildning och yrkesliv under det sena 1800-talet kunde skapa såväl en känsla av frihet som vilshenhet och frustration. Wides, Svedenborgs och Kuylenstierna-Wensters romaner beskriver både generationskonflikter och protagonisternas upplevelse av kluvenhet. I *Kamraterna på Forsbro* lockas Ella och bästa vännen Jenny av den nya tidens möjligheter, men hålls tillbaka av oförstående fäder:

Det var ju alldeles lönlöst för Ella att tala vid fadern om en sådan bana för henne, ty han hade de mest konservativa idéer och skulle aldrig tillåta sin enda dotter att gå läsvägen [läsa vid universitet]. Han kunde icke tåla emanciperade kvinnor; kvinnan skulle fylla sin plats i hemmet och sällskapslivet och därmed punkt.

Jennys far hade samma åsikter, och fast hon hade en så brinnande håg för att måla, kunde han omöjligt förmås ge sitt bifall därtill. Hon skulle lära sig huslighet och att sköta sitt hem så väl som modern gjort.²³⁰

De ökade möjligheterna blir i Wides roman en påminnelse om hur begränsad de unga kvinnornas tillvaro är och om det de inte kan uppnå, på grund av förmyndares ovilja, normer om kön eller bristande ekonomiska möjligheter. Förändringarna i lagstiftning och tillgång till skolor innebar inte att de vidgade utbildnings- och yrkesmöjligheterna kom alla flickor till del.

Hannas dagbok och *Ungdomen på Hällesund*, som publicerades i slutet av undersökningsperioden, ställer sig än tydligare på protagonisternas sida i opposition mot en äldre generations normer.²³¹ Barbro i Kuylenstierna-Wensters flickboksserie förmår varken leva upp till den konservativa faderns önskemål om att hon ska vara en huslig dotter eller fullt ut bejaka de nya möjligheter som står henne till buds. Före hushållsskolan i *Ungdomen på Hällesund* har hon bland annat följt öppna föreläsningar vid Lunds universitet och påbörjat en utbildning till sjuksköterska, men utan framgång. Hon lider av häglöshet, vilket enligt Ying Toijer-Nilsson är karakteristiskt för framställningen av välbeställda medelklassflickor i moderniteten i Kuylenstierna-Wensters författarskap.²³² Tiden i hushållsskola innebär även för Barbros del en mognadsprocess och att hon finner vad hon vill ägna sitt liv åt. Hushållsarbetet lär hon sig dock inte att uppskatta: "när hon följande dag återvände till hushållsbestyren, kröp vemodet som en grå hamn över henne igen. I hennes ögon var en oxstek aldrig röd och en kalvstek aldrig rosenfärgad. Allt var grått i grått."²³³ Trots att flera karaktärer i boken hyllar kvinnans huslighet betonas genom Barbros utveckling att kvinnan också kan välja andra levnadsvägar. En frisinnad man med god ekonomi framstår emellertid som en förutsättning. För Barbros blivande make Holger är hennes opraktiskhet inte ett problem då han sedan tidigare har en anställd hushållerska och som sin hustru söker han "en kamrat med varma tankar och många livsintressen".²³⁴ Han får i flickboken representera en ny manstyp som kännetecknas av en modernare kvinnosyn och en annorlunda uppfattning om äktenskapets funktion. Holger förespråkar ett kamratäktenskap som bygger på andlig samhörighet snarare än en arbetsgemenskap, där mannens arbete i offentligheten kompletteras av kvinnans vård av hemmet.²³⁵

Kuylenstierna-Wensters serie om Barbro Berting bejakar i högre

grad intellektuella verksamheter än övriga berättelser om hushållsskolor, men understryker i likhet med dem att kvinnan har behov av samsättning och ett tillfredsställande arbete. Flickböckernas hyllning till arbetet utgör en del av ett medelklassens pliktideal bestående av, som det uttrycks i *Kamraterna på Forsbro*, "ordning, sparsamhet och flit".²³⁶ De unga kvinnorna lär sig att bli nyttiga kvinnor och medborgare som inte ligger samhället till last. Det finns således ett disciplinerande inslag i lovsången av huslighet och arbetsamhet, men i flera fall också en könskonserverativ utgångspunkt genom att hushållssysslorna förväntas utveckla eller bevara en traditionell kvinnlighet. I Wides roman beskrivs hushållsarbetet som kvinnans "egentliga kall".²³⁷ Huslighetens funktion i kvinnoblivandet uttrycks än tydligare av rådgivnings- och barnboks författaren Mathilda Langlet i *På egen hand. En bok för unga flickor* (1889), då hon framhäver att hushållsarbete "hjälper henne att bibehålla sin qvinlighet, den ömma, vårdande omtanke, den snabba rådighet, den uppoffrande godhet, som kännetecknar den ädla, den sanna qvinnan".²³⁸ Fostrans mål i de diskuterade flickböckerna är dock främst en utveckling av handlingskraft och duglighet. Samtidigt utgör hushållssysslorna en språngbräda ut i arbetslivet och in i moderniteten då de leder till en ökad självständighet.

Praktisk och teoretisk kunskap

Flera av berättelserna om hushållsskolor beskriver ett spänningsförhållande mellan praktisk kunskap och intellektuell verksamhet. Medan den förra sammankopplas med husliga och vårdande aktiviteter, associeras den senare med teoretiska skolkunskaper eller boklig lärdom. En likartad tendens återfinns i många andra flickböcker runt sekelskiftet 1900.²³⁹ Ett tillspetsat exempel finns i Cecilia Milows "Han eller hon?" från 1892, där kökskunskap beskrivs som något "alla flickor [skulle] lära sig, ty den hafva de mycket mera nytta af än all annan lärdom de pinas med i skolan".²⁴⁰ En så uttalad motsättning mellan hushållsutbildning och mer teoretisk skolundervisning förekommer inte i romanerna om hushållsskolor, men i flera texter kan anas en tveksamhet inför intellektuella studiers nytta för kvinnan. För Ella i *Kamraterna på Forsbro* har

den stimulerande skoltiden inneburit att hon har svårt att finna sig till rätta i hemmet efter dess slut: "Den till arbete uppväckta hjärnan hade intet bestämdt att syssla med."²⁴¹ Det enda som roar henne är att läsa och hon försummar sina sysslor för litteraturen. Studiernas främsta resultat verkar vara att de har väckt intressen som svårligen kan tillfredsställas i hennes vardagsliv. Berättelserna om hushållsskolor framställer den husliga utbildningens många fördelar, men flera av dem positionerar sig också mot både en alltför ensidigt teoretisk undervisning och praktiska färdigheter som saknar förankring i teoretiska kunskaper. Dessa ställningstaganden sker i en skärningspunkt mellan klass och kön, som producerar skilda positioner av makt och underordning mellan kvinnogrupperna.

De diskuterade flickböckernas tveksamhet till teoretiska studier är intressant, då den avviker från den mer positiva inställning till bildning som uttrycks i samtida nordamerikanska collegeromaner för flickor. Som Gabriella Åhmansson har påpekat framhäver till exempel Montgomerys serie om *Anne of Green Gables* (1908–1939, sv. 1909–1985) en bildningsglädje där studier ges ett värde i sig. Unga kvinnor beskrivs som framgångsrika studenter, har höga studieambitioner och tillåts tävla med män, utan att det beskrivs som ett inkräktande på ett manligt revir.²⁴² Andra exempel på studieintresserade protagonister återfinns i Kate Douglas Wiggins *Rebecca of Sunnybrook Farm* (1903, sv. 1904) och Jean Websters *Daddy-Long-Legs* (1912, sv. 1916) som gestaltar hur flickorna utvecklas till självständiga kvinnor genom collegetillvaron.²⁴³ I dessa processer spelar även huslighet en viktig roll för formuleringen av kvinnlighet och den tycks befinna sig i ett motsatsförhållande till den utveckling högre utbildning förväntas medföra. Rebecca saknar "aspirations towards being an angel of the house".²⁴⁴ Enligt Kelli M. Sellers är frigörelsen från hemmets sfär och ett traditionellt, husligt kvinnoideal under collegetiden förutsättningen för att Rebecca ska kunna utvecklas till en ny kvinna.²⁴⁵ I Montgomerys flickboksserie får husligheten en omvänd funktion, då den bekräftar att collegeutbildningen inte fört Anne bort från hennes ursprung. Rachel Lynde konstaterar nöjt i *Anne's House of Dreams* (1917, sv. 1918) att studierna inte fått den unga kvinnan att förlora de husliga färdigheter Marilla skolat henne i under uppväxten:

"Anne's a good housekeeper," she said to Marilla in the spare room the night of their arrival. "I've looked into her bread box and her scrap pail. I always judge a housekeeper by those, that's what. There's nothing in the pail that shouldn't have been thrown away, and no stale pieces in the bread box. Of course, she was trained up with you – but, then, she went to college afterwards. [...]"²⁴⁶

Huslighet associeras i båda romanerna med kvinnlighet och tradition, medan den högre utbildningen sammankopplas med den nya tidens hot och förhoppningar.

Under perioden runt sekelskiftet 1900 finns få flickböcker i Sverige som på ett likartat sätt ger bildning ett egenvärde. Till skillnad från i Storbritannien och Nordamerika finns inte heller en tradition med kvinnliga college- eller universitetsromaner för vuxna vid denna tid, sannolikt beroende på att högre utbildning för kvinnor länge var en mer marginell företeelse i Sverige.²⁴⁷ Högre studier förekommer huvudsakligen i tre flickböcker från 1890-talet. Den mest positiva skildringen är Meyersons *Flickor emellan* där Maria studerar för att bli lärare och Lisen för att ta studenten. För båda innebär studierna en väg till mognad och självständighet.²⁴⁸ Liksom i collegeromanerna finns en spänning mellan huslighet och högre utbildning. Den flicka i kamratgänget som har minst fallenhet för studier i Meyersons flickbok är också den mest husliga, medan Maria beklagar sina bristande färdigheter i hushållsarbete: "Jag önskar jag vore huslig [...] men jag har nu en gång inga anlag i den vägen."²⁴⁹ Lisen, som är den mest intellektuella av kvinnorna och som även har författarambitioner, framställs i sin tur som minst feminin. Hon beskrivs som en "flicka, som såg ut som en karl, med kortklippt hår och pincenez, samt gick på gatan, klädd i studentmössa."²⁵⁰ Denna samtida stereotyp av en manhaftig, emanciperad studentska problematiseras i romanen. Genom skildringen av ett spektrum av kvinnokaraktärer synliggörs att kvinnor har varierande egenskaper och färdigheter som bäst tas tillvara inom olika arbetsfält i samhället. Däremot kvarstår en polarisering mellan husligt arbete och intellektuell verksamhet.

I flickböckerna om hushållsskolor får spänningsfältet mellan praktiska hushållsgöromål och teoretiska studier en något annorlunda ut-

formning. Texterna uttrycker en i grunden positiv inställning till utbildning – de är trots allt skolskildringar – och framställer inte heller högre studier för unga kvinnor som något negativt i sig, även om dylika åsikter kan uttryckas av mer konservativa karaktärer. Utbildningarnas värde bedöms däremot utifrån deras praktiska tillämpbarhet i vardagen. De kurser i bland annat hushållskunskap, trädgårdsskötsel och sjukvård som flickorna i romanerna genomgår bibringar dem kunskaper som är användbara och kan innebära ekonomiska besparingar för familjerna. Färdigheterna som husmoder eller sjuksköterska är också i linje med ett traditionellt omvårdande kvinnoideal. Bland bikaakterna i Wides och Kuylenstierna-Wensters romaner finns även kvinnor som utbildar sig till läkare och detta samhällsnyttiga yrke framställs likaså positivt. Teoretiska studier kan således ha ett viktigt syfte, så länge de kan omsättas i ett samhällsnyttigt arbete eller omsorg om andra.

Till skillnad från den akademiska utbildningen i *Flickor emellan* behövs utformningen av hushållsundervisningen alltså inte förhålla sig till en oro för att eleverna ska maskuliniseras. Det är snarare ett hot om deklassering som hanteras via hushållsskolan, en rädsla för att som medel- eller överklassflicka sammanblandas med en kökspiga.²⁵¹ Här får skillnaden mellan den utbildade och den outbildade hushållsarbetaren en nyckelroll. I 1800-talets rationalisering av hemarbetet och professionalisering av husmoderns sysslor var, med Yvonne Hirdmans ord, ”förmerkvärdigandet det viktigaste medlet”.²⁵² Skapandet av utbildningar för vad som tidigare lärts ut inom hemmet var en aspekt av denna process. Etableringen och förmedlingen av en ordning för hur ett gott hem skulle skötas var en annan. Det handlade om att fastställa en norm för hur och när arbetsuppgifter skulle ombesörjas.²⁵³ En dylik ambition kan anas i *Stadsflickor på landet* som ger detaljerade instruktioner om hur hushållsgöromål ska genomföras och skildrar när lantlivets sysslor som slakt, syltning eller storbyk utförs under loppet av ett år. Arbetsuppgifternas tidscykel ger dem närmast ett rituellt inslag. Vad som framför allt lärs ut i flickbokens hushållsskolor är emellertid ett systematiskt och rationellt arbetssätt. Föreståndarinnan på hushållsskolan på Forsbro i Wides roman har sett behovet: ”Under sin långa hushållstid hade hon kommit underfund med huru planlöst och oordnad hushållningen i

allmänhet sköttes och huru föga de unga flickorna utbildades för sitt kommande värf. Gifva blefvo ju de flesta, men huru voro de beredda att fylla sin uppgift som husmödrar?"²⁵⁴ Syftet med undervisningen blir just att tillhandahålla denna saknade ordning.

Även om hushållsundervisning i den samtida debatten kunde framhållas som ett medel för demokratisering, används erövringen av specialistkunskaper på området oftare för att urskilja eller vidmakthålla skillnad i flickböckerna. I *Kamraterna på Forsbro* kommer föreståndarinnan för hushållsskolan ursprungligen från ett förmöget hem, men efter att fadern förslösat familjens pengar måste hon förtjäna sitt upphålle som "hushållsmamsell".²⁵⁵ Till en början upplever hon arbetet som svårt och kaotiskt. Att hon trots avsaknad av utbildning och tidigare erfarenhet är överlägsen de andra tjänarinnorna i hushållet görs klart genom att hon lär sig alla arbetsuppgifter på egen hand och därefter undervisar "de bortskämda och lata" jungfrurna i att utföra sysslorna på ett effektivare och bättre sätt.²⁵⁶ Likaså beskrivs i *Prostinnans flickskola* hur eleverna i prästgården kommer att sysselsättas med "sådant de visserligen kunde få lära, och i all synnerhet behöfde, i sina hem; men här med mera fullständigt, ofta lättande, noggrannhet och ordning".²⁵⁷ Torparflickorna stickar även sämre än en flicka av bättre släkt som är hälften så gammal. Genom undervisningen sker visserligen en kunskapsöverföring och -utjämning mellan klasserna, men kännedomen om den rätta ordningen fastställer samtidigt skillnaden mellan bättre och sämre hem.

Det tycks i dessa flickböcker finnas en gräns för vilka sysslor de lägre klassernas kvinnor förmår eller får lära sig, medan flickorna från de övre samhällslagren med självklarhet beskrivs som deras överordnade. De utför inte heller vissa typer av hushållsarbete. *Stadsflickor på landet* är den text som ger den mest positiva bilden av fattiga kvinnor och deras arbetsförmåga. Boken gestaltar hur medelklassflickorna blir undervisade i exempelvis enklare bakning och att bråka lin av allmogekvinnor, men när det blir fråga om de mest kvalificerade sysslorna tar frun i huset över från elever och pigor: "fru Alin skar ensam det kött, som maldes till köttkorfven, för att vara riktigt säker om att inga senor kommo med i kvarnen".²⁵⁸ Trots att kvinnorna från olika klasser arbetar sida vid sida markeras därigenom en skillnad. Fysiskt tungt arbete som tvättning ut-

rättas också enbart av kvinnor från lägre samhällsskikt och anlita-
det av extrahjälp beskrivs närmast som en form av ekonomiskt bistånd till
de sämre lottade: "När mor Lena och mor Stina den kvällen gingo hem
med hvar sina två kronor i fickan för två dagars arbete, tyckte de, att de
voro riktigt förmögna och tackade innerligt både Gud och fru Alin för
två så goda dagar."²⁵⁹ Även om medelklassflickorna får lära sig hur man
byker i Andersons roman, framgår samtidigt att det är en typ av syssla
som de i normalfallet inte förväntas befatta sig med i sitt kommande liv.

Skillnaderna i hur och vem som utför hushållsarbetet ur ett klassper-
spektiv framkommer också i *Kamraterna på Forsbro*. När Gerda under-
visar statarflickorna i sin hushållsskola poängteras att hon "höll strängt
på att endast lära dem hvad de skulle behöfva för att i egna hem kunna
fylla sin plats".²⁶⁰ Vidare påpekas i romanen att husmodern bör delta
i vad som av vissa anses vara "onödiga och underordnade sysslor" och
därigenom "adla arbetet i hemmet".²⁶¹ Jag tolkar det som att kvinnorna
från de övre klasserna genom att utföra dessa uppgifter höjer arbetets
status dels eftersom de själva har högre status än husjungfrurna, dels
eftersom de tros utföra ett bättre arbete. Till grund för denna typ av
resonemang tycks finnas en syn på klass som ärftligt determinerad, där
de övre samhällsskikten till sin natur är överlägsna tack vare sin ädlare
börd. På så vis kan klasskillnader fortsatt upprätthållas i en tid då de
framstår som allt mindre tydliga genom att medelklassens kvinnor utför
sysslor associerade med pigor eller kammarjungfrur.

Klassproblematiken är likaledes närvarande i *Ungdomen på Hälle-
sund* och *Hannas dagbok* och får i synnerhet en central roll i Svedenborgs
Blomkulla-serie, i vars centrum står en överklassfamilj som kommer på
obestånd.²⁶² Redan före förlusten av förmögenheten sägs att de "inte var
som annat herrskapsfolk" och det finns genomgående i serien ett ifråga-
sättande av ärvda klassprivilegier och bördshögfärd.²⁶³ Till skillnad från
flickorna i övriga diskuterade flickböcker går inte Hanna i hushållsskola
med andra elever. Hon är i stället satt att lära hushåll av en högättad
mosters trotjänarinna, Mariana. Förhållandet mellan lärare och elev är
högst annorlunda i denna text och hushållet framställs inte som exem-
plariskt. Här är det adelshuset som beskrivs som otrivsamt, fuktskadat
och belamrat med gamla möbler, samtidigt som "köket var svart och

obekvämt och rysligt, ett kök, som tydligen aldrig hört talas om modern hygien och Thora Holm".²⁶⁴ Det är inte heller Hanna som lär sig rationalitet och hygien i hushållsundervisningen utan det är hon som står för den moderna kunskapen, medan Mariana saknar ett medvetet, professionellt förhållningssätt:

Det är förresten alldeles omöjligt att lära något av Mariana, fast hon är så skicklig, för allt man frågar om så svarar hon bara: "Jesses då, det är så." Men jag vill ju veta *varför* det är så. Och undrar man hur mycket man ska ta, så säger hon: "Det tar man på 'känn'."²⁶⁵

Fastän Mariana är experten på hushållsområdet är hennes kunskap intuitiv snarare än systematisk. Det blir upp till Hanna att "lura ur" henne de kulinariska färdigheterna.²⁶⁶ På samma sätt som i de tidigare flickböckerna finns således en tydlig gräns för den på många sätt kompetenta trotjänarinnans vetande. Kunskapen om hygien, metod och ordning är förbehållen de övre klasserna och trots en till synes mer egalitär utgångspunkt sker synliggörandet av denna kompetens i kontrast mot en arbetarkvinna.

Hushållsskolorna utvecklar en praktisk och teoretisk kunskap som ska befinna sig i balans. Praktiska färdigheter bör kombineras med en analytisk och systematisk förmåga för att sysslorna ska utföras på ett rationellt sätt, medan de teoretiska färdigheterna underordnas ett nyttoideal. Bildning för bildningens egen skull verkar tillskrivas ett mer tveksamt värde för unga kvinnor, vilket avviker från den syn på kunskap och kvinnors utveckling som framkommer i exempelvis samtida nordamerikanska collegeromaner. De flickor som föredrar att läsa romaner snarare än att arbeta, som Ella i Wides och Hulda i Andersons berättelser, får i hushållsskolan lära sig att prioritera nyttigare och mindre självcentrerade sysslor. Systrarna på gården i *Stadsflickor på landet* har enbart fått hemundervisning och sägs inte heller lida någon brist då de av föräldrarna fått lära sig att läsa, skriva och arbeta i hushållet, vilket framhålls som allt "hvad de behöfde veta och kunna för att blifva bra och nyttiga människor".²⁶⁷ Trots betoningen av hushållsgöromålens vikt för hem och samhälle, verkar det inte vara oproblemiskt att ägna sig

åt dem som yrke. Flertalet av eleverna i de diskuterade flickböckerna blir gifta och börjar förestå ett eget hushåll eller hjälper till i familjens hushåll efter skolans slut, men få av de unga kvinnorna med medel- eller överklassbakgrund tar tjänst i andras hem.²⁶⁸ Bland undantagen finns i *Stadsflickor på landet* en flicka som blir hushålls- och sällskapsdam åt en äldre kvinna respektive en föräldralös flicka av bättre familj i Svedenborgs *Kamraterna. Berättelse för unga flickor* (1925), en senare bok i Blomkulla-serien, som genomgår hushållsskola för att kunna försörja sig. Fastän möjligheten att förtjäna sitt uppehälle på hushållsarbete framhålls, verkar skoltiden snarare utgöra en mognads- och övergångsfas än en yrkesutbildning för de övre klasserna. Som obetalt hemarbete kunde hushållsgöromålen uppvärderas, men kanske blev sammankopplingen med pigans arbete för stark då sysslorna utfördes mot betalning. Däremot finns i både Wides och Andersons romaner flickor som av hushållsskolan blir inspirerade till att utbilda sig till sjuksköterskor, vilket möjligen var mindre laddat ur ett klassperspektiv. Sjuksköterskeyrket sågs i samtiden närmast som ett kall och betonade i än högre grad att kvinnans omvårdande egenskaper hade en viktig samhällsfunktion.²⁶⁹

Husmodern som samhällsmoder?

Moderlighet och husmoderlighet användes runt sekelskiftet 1900 som grund för en medborgarskapsdiskussion av såväl konservativa som mer radikala tänkare, men nyttjades i olika grad för att omformulera kvinnans samhällsfunktion. I en jämförelse mellan folkhögskoleföreståndaren Cecilia Bååth-Holmbergs och Ellen Keys medborgarbegrepp konstaterar Berit Larsson att båda har en komplementär utgångspunkt i och med att kvinnans och mannens medborgarskap förväntas ha olika innebörd. Medan husmoderlighet för Bååth-Holmberg står i motsättning till en politisk kvinnosak, förväntas Keys samhällsmoder utgöra ett kvinnligt korrektiv till mannen i politik och offentlighet.²⁷⁰ Även om båda värderar kvinnans moderliga och husmoderliga värv högt, tilldelar de kvinnan diametralt olika positioner i samhället. Synliggörandet av moderlighetens betydelse medför för båda ett höjande av det kvinnliga medborgarskapets status, men för Key bör denna förändring även leda

till att kvinnan tillerkänns politiska rättigheter i form av rösträtt och valbarhet.²⁷¹ Vilken syn på medborgarskap formuleras då genom flickböckerna om hushållsskolor? Och syftar berättelserna främst till att höja värderingen av husmoderskapet eller förespråkas en vidgad verksamhetssfär som samhällsmoder?

I majoriteten av de undersökta flickböckerna framställs husmoderligheten som en central och positivt värderad aspekt av det kvinnliga. Ett undantag är *Ungdomen på Hällesund* där kvinnans huslighet visserligen lovsjungs av flera karaktärer, men där protagonistens utveckling leder till ett kamratäktenskap i vilket hon inte förväntas ta hand om hemmet. Kuylensstierna-Wensters roman låter individuella egenskaper få stort spelrum i valet av framtida verksamhet och fokus ligger på individens självförverkligande snarare än samhällets bästa. Övriga berättelser skildrar i högre grad hur huvudkaraktärerna finner en känsla av meningsfullhet i ett arbete för andra eller ett högre ändamål. En dylik plikt-känsla och osjälviskhet ingick i samtidens bild av den ideala medborgaren.²⁷² Hanna i Svedenborgs flickbok upplever "att hon fått något verkligt att leva för" först då hon med två vänner beslutar sig för att skapa och förestå ett vilohem för utarbetade studentskor och arbeterskor.²⁷³ Likaså beskriver *Kamraterna på Forsbro* hur hushållsskolans elever fått överge naiva ungdomsdrömmar, men som vuxna funnit tillfredsställelse i ett plikt-troget och verksamt liv: "Den hägrande lyckan – sagoprinsessan i den fantastiska, skimrande dräkten – hade väl vikit undan för dem, men hon hade för många återfunnits i en annan dräkt: som en arbetets dotter i enkla kläder men med klara blickar och höga inre mål..."²⁷⁴ Denna "arbetets dotter" innebär inte en klassmässig identifikation med arbetarklassen utan upphöjer i stället strävsamhet, flit och enkelhet som ideal för alla samhällets kvinnor.

Framhävandet av det osjälviska arbetet ingår i en konservativ disciplinerande diskurs som i första hand betonar såväl kvinnans som medborgarens skyldigheter gentemot andra. I uppfyllandet av plikten urskiljs dock en kapacitet och ansvarsförmåga som kan fungera kvalificerande för ytterligare rättigheter. Arbetet för andra framställs i romanerna som en handling som ger individuell tillfredsställelse, genom möjligheten att förbättra andras situation och ha betydelse för fler än den närmaste fa-

miljen. Det är ett ideal som betonar kvinnans aktivitet och tillmäter hennes handlingar större betydelse än exempelvis hennes utseende, sociala talanger eller familjebakgrund. Att leva för andra innebär inte heller en undergiven ställning. Tvärtom intar prostinnan i *Prostinnans flickskola*, Ella respektive Gerda i *Kamraterna på Forsbro* och Hanna i *Hannas dagbok* en ledarposition i egenskap av föreståndare för sociala inrättningar som skolor och vilohem. De analyserade romanerna beskriver hur de arbetsamma, plikttrogna karaktärerna får såväl utökade ansvarsområden som större möjligheter att styra över sina liv. I Wides flickbok görs valet att starta ett eget konvalescenthem, eftersom Ella "längtade efter en självständigare verksamhet, ty det stämde ej rätt öfverens med hennes natur att ständigt gå i andras ledband".²⁷⁵ Kvinnans rätt till självbestämmande framstår i denna berättelse som central.

Ehrenborgs och Wides romaner riktar fokus mot kvinnors undermåliga utbildning och de negativa följder det får för samhället i stort. De visar även att bättre bemedlade kvinnor kunde ha en viktig uppgift att fylla i åtgärdandet av dessa problem och ger information om hur de ska gå tillväga för att göra det. Att det är projekt som kan ge stora samhällsvinster betonas i båda texterna. Ehrenborgs berättelse konstaterar att "af stor, oberäknelig nytta for hela trakten blef den odling de [skolflickorna] derigenom, efterhand, fingo, och Prosthusests närmare bekantskap med församlingen genom dessa nya föreningsband, hade en ymnig välsignelse å ömse sidor med sig".²⁷⁶ I *Kamraterna på Forsbro* synliggörs undervisningens nytta via de ärebetygelser Gerdas tidigare elever ger henne då de samlas inför hennes bröllop: "Nära ett hundratal flickor och hustrur samlades, som alla betygade Gerda sin tacksamhet för hvad hon lärt dem. Deras friska, hurtiga utseenden och snygga hemväfda kläder vittnade om förnöjsamhet och flit."²⁷⁷ De närmare hundra kvinnornas prydlighet och strävsamhet illustrerar på ett konkret vis den verkan en persons undervisning kan få i en hel bygd.

Flickböckerna om att lära hushåll vidgar husmoderns verksamhetsfär genom att framhålla den betydelse hennes arbete har både i och utanför hemmet. I *Prostinnans flickskola* betonas "hur välsignelserikt och vidsträckt det inflytande kan vara, som en qvinna på denna plats förmår utöfva, om hon rätt begagnar sin ställning och sina medel".²⁷⁸ Det kvinn-

liga medborgarskapet kännetecknas i dessa texter av socialt engagerat arbete och omvårdnad, men i vilken mån dessa verksamheter innebär att de bör ta ökad plats i den offentliga debatten eller tillerkännas politiska rättigheter berörs endast i två av texterna. Den intellektuella Gabriella i *Kamraterna på Forsbro* utvecklas till kvinnosakskvinna och framställs inte negativt, men hennes starka och offentliga hävdande av kvinnlig frihet sägs ha fått henne att närmast inta en "fientlig ställning gent emot det manliga släktet".²⁷⁹ Betydligt större erkännande får läkaren Gunhild som hyllas som en föregångskvinna:

Hon talade sällan eller aldrig om kvinnans likställighet med mannen, men genom sin förmåga och ett ärligt arbete ådagalade hon huru väl en kvinna kan fylla läkarens ansvarsfulla plats. Det är sådana kvinnor som i verkligheten föra kvinnosaken framåt; ej genom skräflande och pockande ord utan genom personlighetens inre makt.²⁸⁰

Den sanna kvinnosakskvinnan gestaltas som en person som handlar och arbetar snarare än någon som försöker briljera med sitt vetande eller argumentera för sina rättigheter. Möjligen ska detta tolkas som att kvinnans goda inflytande och arbete är lika mycket värt som politisk rösträtt, som ur det perspektivet framstår som överflödigt eller sekundärt.²⁸¹ *Hannas dagbok*, som publicerades samma år som svenska kvinnor för första gången fick rösta i ett riksdagsval, bejakar däremot entydigt kvinnors intåg på den politiska arenan. Med anledning av första världskriget sägs "att det är kvinnornas sak, de ungas, att göra allt de kan, så att aldrig något så förfärligt får hända mer".²⁸² Liksom hos Key motiveras kvinnans utökade rättigheter utifrån hennes skillnad från mannen. Kvinnors rösträtt och offentliga arbete framställs som nödvändiga för att skapa balans i samhället.

Flickböckerna om hushållsskolor utgår från en könsarbetsdelning och formulerar med utgångspunkt i den separata medborgarideal för kvinnor och män. Den professionella husmoder som skrivs fram i dessa texter kombinerar ett traditionellt kvinnligt kunnande med nya vetenskapliga rön om hygien och livsmedelslära. Till skillnad från den i samtiden mer kontroversiella nya kvinnan utmanar husmodern i begränsad

utsträckning 1800-talets föreställningar om kvinnlighet. Hushållsskolornas bejakande av kvinnors arbete innebär dock att flera av karaktärerna går från frustration till ökad handlingskraft och upptäckten av fler valmöjligheter i livet. Genom att framhäva hur betydelsefull en ansvarsfull och omvårdande kvinna är för samhället visas samtidigt hur flickor och kvinnor kan ta plats i modernitetens nationsbyggande och inta en mer aktiv medborgarroll.²⁸³ I vilken mån de könade medborgaridealen innebär att kvinnor och män förväntades ha olika rättigheter och skyldigheter förblir dock oklart i majoriteten av texterna. Det utpräglade medel- och överklassperspektivet väcker därtill frågor om huruvida alla klasser ska ha samma funktion i denna utveckling eller om det enbart är de övre klassernas kvinnor som på detta vis kan kvalificera sig för utökade medborgerliga rättigheter.

I omförhandlingen av gränserna mellan en privat, kvinnlig och en offentlig, manlig sfär ligger trots dessa inskränkningar ett frö till en större förändring. Synliggörandet av omvårdnad och hemmets skötsel som väsentliga för samhället ifrågasatte i olika grad de principer som dittills varit rådande. *Hannas dagbok* och *Kamraterna på Forsbro* för en dylik diskussion explicit, medan övriga texter framför likartade tankegångar implicit genom skildringen av hushållsarbetets samhällsförbättrande potential. Josefin Rönnbäck menar i sin studie av den kvinnliga rösträttsrörelsen i Sverige att denna typ av gränsförskjutningar mellan privat och offentligt successivt förändrade synen på vad som var politik och hur den skulle bedrivas. Det var sådana omdefinieringar i högre grad än en omvandlad könsordning som låg till grund för införandet av allmän rösträtt. Till slut framstod inte längre uteslutningen av kvinnan som legitim.²⁸⁴ Oavsett om det var författarnas avsikt eller ej, medverkade de därmed till att ge kvinnor ett större samhällsutrymme och på sikt en plats i statsmakt och politik.